

BİTLİS EFSANELERİNİN “SELF (BEN/KENDİLİK)” ve “GÖLGE” ARKETİPİ AÇISINDAN TAHLİLİ¹

Ebru ŞENOCAK²

Oğuz DOĞAN³

ÖZET

Mit, masal, efsane ve destan gibi türler, kolektif bilinç dışından kaynağını alan arketiplerin kişiler, kavramlar ve semboller düzleminde açığa çıkmasını sağlayan halk anlatılarıdır. Söz konusu anlatılar, arketipsel tahlil yöntemiyle ele alınarak incelenmelidir. Arketipler, evrensel anlamda insanlığın ebedî hafızası olup önemli kodlar içermektedir. Arketipler açısından zengin metinler olan efsaneler belirli şahıs, olay ve yer hakkında anlatılan, dinî, inandırıcı ve olağanüstü özelliklere sahip kısa anlatılardır. Efsaneler kaos kozmos çatışmasında, kozmosun sağlanması için gerekli olan ülkü değer davranış kodlarını, insanlara arketipsel semboller üzerinden ulaştırırlar. Bitlis'ten derlenen efsaneler, pek çok konuyu ele almakta olup kendilik ve gölge arketipi açısından tahlil edildiğinde ayrıca önem kazanmaktadır. Bitlis efsaneleri üzerinde yapılan inceleme, kişinin bireyleşme yolculuğunu tamamlanmasında efsanelerin psiko-sosyal açıdan eğitici ve öğretici bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Efsane, Arketip, Tahlil.

ANALYSIS OF BITLIS LEGENDS IN TERMS OF “SELF “AND” SHADOW ” ARCHETYPE

ABSTRACT

Genres such as myth, fairy tale, legend, and epic are folk narratives which enable archetypes that originate from the collective unconscious in the plane of persons, concepts and symbols. The narratives in question should be analysed using archetypal analysis method. Archetypes are the eternal memory of humanity in a universal sense and contain important codes. Legends, which are rich texts in terms of archetypes, are short narratives of religious, persuasive and extraordinary features that are told about a particular person, events and places. In the conflict of chaos cosmos, the legends convey the ideal value behaviour codes necessary for the establishment of the cosmos to the people through archetypal symbols. The legends compiled from Bitlis deal with many issues and gain importance when analysed in terms of self and shadow archetype. The examination of Bitlis legends indications that the legends have an educational and instructive significance in psycho-social aspects in completing one's individuation journey.

Keywords: Bitlis, Legend, Archetype, Analysis.

¹ Bu çalışma “Bitlis'ten Derlenen Efsanelerin Psiko-sosyal ve Arketipsel Tahlili” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

² Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, esenocak@firat.edu.tr

³ Arş.Gör. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, doganoguz32@gmail.com

GİRİŞ

İnsanoğlu kompleks davranışlarla yaşamını sürdüren bir varlıktır. İnsanların davranışlarını değerlendirmek ve açıklamak amacıyla da farklı bilim alanları ortaya çıkmıştır. Bu alanların başında gelen psikoloji bilimi, bireylerin ortaya koyduğu karmaşık davranışları çözümlenmeye ve anlamaya çalışmaktadır. Söz konusu çalışmaların kapsamı daha çok bilinç ve bilinç dışı içerikler üzerinden olmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak S. Freud tedavi ettiği hastalarının davranışlarını anlamlandırmak için onların rüyalarını yorumlama yoluna gitmiştir. Ona göre rüyaların yapısında yer alan içerikler, derin bilinç dışı materyaller barındırmaktadır. Freud'un öğrencisi Jung ise hocasının fikirlerinin tersine kendi düşünce sistemini ortaya koymuştur. Freud, ruhsal eylemlerin açıklanmasında, kişisel bilinç dışının yorumlanmasını savunurken öğrencisi Jung, davranışların açıklanabilmesi için kolektif bilinç dışının önemini vurgulamıştır. Ona göre kolektif bilinç dışı, geçmişin bütün yaşanmışlıklarını ve izlerini içerisinde barındıran insanlığın ortak mirasıdır. Sözü edilen ortak miras da toplumlara ait olan efsaneler, masallar, hikâyeler ve dinî unsurlar olarak kendisini ortaya koyar. Jung, kolektif bilinç dışının daha iyi açıklanabilmesi için **Güdü ve Bilinçaltı** adlı çalışmasında "arketip" kavramından bahseder. C. G. Jung'a göre arketip, ortak bilinç dışını oluşturan kalıtsal (anımsanan) eğilim ve düşünceler; duygusal yönleri oldukça güçlü olan evrensel düşünce biçimlerinin her biridir (Bakırcıoğlu, 2012: 667). Onun arketip kavramıyla ortaya koyduğu psikoloji anlayışının temelini, soydan gelen yatkınlıklar ve izler şekillendirmektedir. Birey doğduğu andan itibaren geçmişin düşünsel tecrübesiyle birlikte hayata atılır. *"Birbirinden çok habersiz yaşayan toplumlarda görülen ortak davranışlar, yöresel ve kültürel renklerinden soyutlanınca kökünde aynı olan davranış örüntüleri çıkıyor ortaya."* (Gökeri, 1979: 10). Bu bakımdan arketipler, dünya geleneklerinin ebedî hafızasıdır. Çünkü insanlığa ait geleneklerin tekrarlanması, arketipsel imajların varlığıyla orantılıdır. Arketipler, kişiliğin gün yüzüne çıkmayan tarafıdır. Gün yüzüne çıkmayan ancak ataların geçmiş tecrübelerini barındıran yaşamsal kodlar, arketipsel semboller aracılığıyla bilincin aydınlık düzeyine ulaşır. Arketiplerin gün yüzüne çıkmasında, sözlü anlatılar önemli bir yere sahiptir. Mit, masal, efsane ve destan gibi türler, kolektif bilinç dışından kaynağını alan arketiplerin kişiler, kavramlar ve semboller düzleminde açığa çıkmasını sağlayan halk bilgisi yaratmalarıdır. Bu türler içerisinde efsanelerin önemli bir yerinin olduğunu söylemek mümkündür. Efsaneler, kaos kozmos çatışmasında kozmosun sağlanması için gerekli olan ülkü değer davranış kodlarını, insanlara arketipsel semboller üzerinden ulaştırmaktadır. Efsaneler iyiyle kötü, doğruyla yanlışın çatışmasında her daim ülkü değer davranışların, kazanmasını sağlayan davranış kodlarıyla örülüdür. Bu davranış kodlarının dikey boyuttaki derin tarihselliğini ve arka plan kültürünü yatay boyutta görüntü düzeyine ulaştırarak arketipsel sembollerin kişileşmiş görüntüsü olan efsane kahramanlarıdır. Örneğin deneyimsel belleğin temsilcisi olan yüce birey arketipleri bilgi, akıl ve tecrübeleri ile kaos anlarında ortaya çıkarak toplumun yok oluşuna engel olurlar.

Anlatılarda verilmek istenen mesaj, sadece ülkü değer kişilerle, değil karşıt değerleri temsil eden arketipler ile de verilebilir. Efsanelerde toplumsal değerlere uymayan ve varlık alanlarını tahrip ederek kaosa neden olan kişiler, gölge arketiplerinin somutlaşmış yansıması olarak dikkati çeker. Gölge arketipleri efsanelerde işledikleri

suçlar sonucunda cezalandırılır. Bu bağlamda efsaneler kültürel belleğe işlenmiş olan değerlerin geleceğe taşınmasını ve korunmasını ülkü değer ve karşıt değeri temsil eden arketipsel semboller aracılığıyla toplumsal hafızaya işleyebilmektedir. Bu açıdan efsanelerdeki arketipsel sembollerin çözümlenmesi ile efsanelerin derin anlam katmanları açığa çıkartılır ve kolektif bilinçaltından gelen ataların binlerce yıllık mesajı şimdide sese, görüntüye ve eyleme dönüşür. Efsaneler bilinç düzeyinde okunduğunda sadece yatay boyutun maddi kültür unsurları ile açıklanabilir. Oysaki efsanelerin asıl kaynağı ve gücü, dikey boyutta gizlidir.

Geçiş yolları üzerinde bulunmasından ötürü farklı uygarlıklara ev sahipliği yapan Bitlis, aynı zamanda çeşitli kültürlerin izlerini de günümüze kadar koruyarak getirmiştir. Özellikle yörenin geleneksel yaşamından beslenen sözlü kültür ürünleri toplumsal yaşamışlığın derin kodlarını barındırmaktadır. Bitlis ve yöresinin önemli sözlü kültür ürünlerinden olan efsaneler verdiği/sezdirdiği sembolik mesajlarla toplumsal yaşamın düzenlenmesine dolaylı olarak katkı sağlamaktadır. Nitekim efsanelerin muhtevasında bulunan "ben" ve "gölge" arketipi temsilleri sosyal normlar yardımıyla toplumsal yapıyı korumakta ve geleceğe taşımaktadır. Anlatılan her efsane metni ile bireyin bilinç seviyesine erişmesi ve kendilik değerlerine yönelmesi amaçlanmaktadır. Bitlis efsanelerinin dikey boyutta çözümlenmesi ve örtük anlamlar dizgesinin açığa çıkartılması bu bakımdan oldukça önemlidir. Bu örtük anlamlar dizgesinin açığa çıkartılması için efsanelerdeki arketipsel sembollerin çözümlenmesi ve efsanelerin bilinç düzeyinden ziyade kolektif bilinç dışından gelen daha derin izlerinin açığa çıkartılması gerekmektedir.

1. Self (Ben/ Kendilik) Arketipi

Bireyin erginleşmesi için gerekli olan bazı koşullar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de bireyin kendi olma yolunda "ben"i ile egosunu dengeli hale getirmeyi başarmasıdır. Çünkü ego, "ben" arketipinin özdeş olma uyarılarına yanıt vermezse ve bilinç dışı imajlarının "ben"e iletilmesini engellerse birey kendilik bilincine erişmez. Böyle durumlarda bilinçten mahrum kalan kişi kendisini gerçekleştirmez. Görüldüğü üzere "ben" olma seviyesine kavuşmak düşünüldüğü kadar basit bir süreç değildir. Bunun için kompleks yapıların ve olayların çözümlenerek hedefe gidilmesi gerekmektedir. Çünkü "Ben" arketipi kalımsal kültürün gelişerek kişilerin kendilerini tanımlama ve anlamlandırma süreçlerinin genelini kapsamaktadır. Kişi bahsedilen faaliyetlerle hayatına yön verebilmek için büyük gayret sarf ettiğinden Jung, "ben"i diğer bütün arketiplerin merkezi olarak görmektedir.

"Ben" arketipi, temelde kişinin egosunun değerlerinden vazgeçerek kolektifin değerlerine doğru hareket etmesidir. Sosyal normlar toplumun kişiye yüklediği ve selfinde uymak zorunda kaldığı durumlardır. "Ben"in farkında olmak bir bakıma bilinç seviyesine ulaşmaktır. Bilinç seviyesine kavuşan bireyler, selfleri üzerinde daha fazla etkiye sahip olurlar. Kişiliğin birleştirici ve kenetleyici duyguları bu aşamada yükselir. Böylece birey hem kendisiyle hem de kozmosla uyum içerisinde yaşamaya başlar. "Ben" bu bakımdan bilinç ve bilinç dışını uyumlu hale getiren merkez arketipidir. "Ben" arketipine yaşamın her alanında olduğu gibi efsanelerde de

rastlanılmaktadır. Efsaneler de insanoğlunun doğa ve kendisiyle uyum içerisinde yaşamasını imajlar üzerinden sağlamaya çalışan önemli bir türdür. Bu bakımdan çalışmamız kapsamında ele alınan bazı efsane metinlerinin içerisinde de “ben” arketipini görmek mümkündür.

Bitlis efsanelerinde “ben” arketipinin önemli göstergesi, metinler içerisinde çizilen mandalalardır. Mandala, “daire” anlamına gelen bir sözcük olmakla birlikte Hindistan’daki dinsel ayinler sırasında Jung’un dikkatini çeken dairesel bir harekettir. Jung’a göre, çizilen mandalalarla amaçlanan durum psikik alanının sınırlandırılarak merkeze yoğunlaşmaktır. Genel manada mandala, “ben” ve “ego”yu sembolize eden siyah veya koyu maviyle boyanmış üç merkezden meydana gelmektedir. Bu üç merkez dışı kapanarak içte olanın bütünlüğünü sağlamayı ifade etmektedir. (Jung, 2001: 284). İnsanoğlunun kendine “ben” arketipiyle koyduğu bilinç ve bilinç dışının uyum ilişkisi, bazı toplumlarda farklı sembollerde ifade edilmektedir. Bu semboller tasavvufta nefis, bütünleşme çemberi (mandala), dört sayısı, kare veya dikdörtgenlerdir. *“Kişilikteki birliğin, bütünlüğün ve “ben” arketipinin sembolü olarak algılanan mandalanın dairevi şeklinin etrafında döndüğü merkez, kişiliğin bütünü olan “ben”e karşılık gelmektedir. Merkez metaforu kişiliğin bilinç ve bilinçaltı arasındaki kesişme noktası olan benle özdeşleşmektedir. Kişiliğimizin merkezini oluşturan benimizin doğru bir değerlendirmesini ve yorumunu yapmak için mandala şekilleriyle “ben” arketipi arasında özdeşlik kurulmaktadır.”* (Sambur 2005: 105). Mandala, bilinç ve bilinç dışının ortak buluşma paydası olarak kendisini “ben” arketipi içerisinde böylece yaşatmaktadır. İnsanoğlu bireyleşme serüveni boyunca bu daire içerisinde sürekli bir yolculuk içerisinde. Kişiliğin merkezine doğru çıkan yolun anlaşılmasını kolaylaştıran olgulardan biri mandalalardır. Bu bağlamda yüzyıllara dayanan kültürel bellek taşıyıcıları olan efsanelerde çizilen mandalalar, bireyin merkeze doğru aldığı yolun hikâyesini anlatmaktadır. Nitekim çalışma kapsamında incelenen metinlerin muhtevasında “ben” arketipi formuna karşılık gelen olaylar mevcuttur.

Ahlat’ta anlatılan **Delikli Dilek Taşı** (KK-1) efsanesinde, halk arasında kalbi temiz olan insanların daire şeklindeki delikli taştan geçebileceğine inanılmaktadır. Daireden geçen insanların günahsız oldukları ve dileklerinin kabul olacağı halk arasında anlatılmaktadır. Bitlis ve ilçelerinde anlatılan bazı efsanelerin varyantlarıyla Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde karşılaşmak mümkündür. Hacı Bektaş’a ait Delikli Taş ve Kadırlı’de Hasan Dede Türbesi etrafında anlatılan olaylar konuya örnek verilebilir. Rivayete göre, türbeye adını veren Hasan Dede, Hacı Bektaş dergâhının postnişini aracılığıyla Hacı Bektaş Velî’den el almış bir zat olup Hasan Dede türbesinin Ahlat’taki Delikli Dilek Taşı ile benzer bir özelliği vardır. *“Türbenin kible yönündeki duvarında bulunan ve “günah deliği ” de denilen penceresi, buradan geçenlerin günahkâr olup olmadıklarını belirlemektedir. Yörede, günahkâr insanların ne kadar zayıf/ince olurlarsa olsunlar bu pencereden çıkamayacakları, günahsız kimselerin ise ne kadar kilolu olurlarsa olsunlar, pencereden rahatlıkla çıkabilecekleri inancı vardır.”* (Şimşek 2018: 529). Efsane içerisinde bulunan taşın dairesel aralığı, merkez metaforu olan mandala olarak değerlendirilebilir. İnanışa göre taşın içerisinden geçebilmenin şartı kalp temizliğidir. Aksi takdirde yapılacak eylem başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Kalp aynasını cilalayan erdemli kişiler, ruhunu

kötülüklerden arındırmıştır. Bilinç dışındaki olumsuzluklarından kurtulan ve bilincin gerekleri doğrultusunda hareket eden birey, kendisini gerçekleştirme başarımıştır. İnsanın kendisini gerçekleştirme anlatı içerisinde bulunan mandala ile karşılaşmıştır. Çünkü birey, bir bütün halinde mandaladan geçmeye çalışmaktadır. Kendi bünyesinde birlik ve bütünlük sağlayan birey, mandaladan geçerken diğer tarafta ise "ben" in farkında olmayan bireyin çabaları sonuçsuz kalmaktadır. Gölgenin yansımalarına sahip olmak daireden geçmeye engel bir diğer önemli noktadır. Fakat gölgesiyle yüzleşen ve onun kontrolünü elinde tutan kişi, bir nevi hatalarıyla yüzleşerek kendisini sorgulayacaktır. Bu yüzleşme/sorgulama, kişinin farkındalığa ulaştığını göstermekte olup kişinin delikli taştan kolaylıkla geçişi şeklinde görünür kılınmaktadır.

Adilcevaz ilçesinde Abdurrahman Dede (İpek, 2004: 152) ile ilgili anlatılan efsanede, Dede'nin her gece evine girmeden önce elindeki bastonla bahçesinin etrafına daire çizdiğinden bahsedilmektedir. Günün birinde Abdurrahman Dede'nin evine hırsız girer ve bütün eşyaları çantasına doldurup kaçmaya çalışır. Ancak hırsız birden duvarların yükseldiğini görür ve bahçenin içerisinde hapsolür. Sabah olduğunda Dede, hırsız görür, çaldıklarını ona helal eder ve bastonla dokunarak duvarı ortadan kaldırır. Anlatı kahramanı, her gece eve girmeden önce kendinin merkezinde olduğu bir mandala çizmektedir. Olay "ben" merkezli olarak farklı motifler etrafında gelişmektedir. *"Bu motifler bir dairenin çevrelediği alan içindedir. Onların temel motifi, her şeyin ilgili olduğu, her şeyin aracılığıyla düzenlendiği ve kendi içinde bir enerji kaynağı olan psişe içinde bir tür merkezi bir nokta olarak kişiliğin bir merkezinin uyarılmasıdır."* (Jung, 2001: 286). Efsane içerisinde kişiliğin gelişimi, kendisini imgeler yoluyla ortaya koymaktadır. Abdurrahman Dede'nin her gece asasıyla tekrarladığı dairesel şekil, kişisel gelişiminin imgesel karşılığı olan bir eylemdir. Olayın merkezinde bir psişe gelişimi durumu söz konusudur. Çünkü insanın bilinç dışında, olumlu ve olumsuz yönler bir arada bulunmaktadır. Efsane kahramanı her gece eve girmeden önce çizdiği mandalayla bilinç dışında var olan olumsuzluklarla yani "öteki ben" ile mücadele etmektedir. Dede'nin yuvarlak şekil ile çizdiği korunma alanı, onu var eden ahlakî değerlerdir. Kötülüklerin sınırlarını çizerek içine girdiği mandala onun kendisini var ettiği kutsal alandır. Abdurrahman Dede, varlığını "başkası olan" hırsızın varlık alanında gerçekleştirerek "öteki ben"ine karşı vermiş olduğu savaşı kazanır. Hırsız, arketipsel düzlemde, Dede'nin içerisindeki gölge duygularının bir temsilidir. Olayla birlikte gölgesini tanıyan kahraman, çalınan eşyalarla sembolize edilen fazlalıklarından/madde esaretinden uzaklaşarak kendiliğini gerçekleştirir.

Yine Hüsrev Paşa **Yine Hüsrev Paşa** (Kayaoğlu, 1967: 66) adlı efsanede, Osmanlı Dönemi'nde Doğu illerine beylerbeyi olarak atanan Hüsrev Paşa'nın Bitlis'te cami inşaatı sırasında halk ile kendi arasında gerçekleşen olaydan bahsedilmektedir. Mandala olarak bilinen merkez metaforu bu efsanede, caminin temelini konulan taş ile simgeleştirilmiştir. Efsanede Hüsrev Paşa, camiyi yaparken ikinci namazını kim kaçırdıysa ilk taşı o koysun demiştir. Cemaatten kimse cesaret edip taşı yerine koyamayınca bu işi yapmak yine ona düşmüştür. Buradaki önemli noktalardan birisi, topluluk içerisindeki kişilerin, benlikleriyle bütünlük içerisinde olmamasıdır. Korkular, bilinç dışında sakladığımız ve bilinmesini istemediğimiz duygulardır. Bu duygular da "ben" e ket

vurarak kişinin kendilik değerleriyle buluşmasının önünü kapatmaktadır. Bilincin değerlerine öncelik tanıyıp korkularını bilinç dışında yenen kişiler, ilk eşiği atlayarak bireyleşme yolculuğa başlar. “Bir temel taşı kazığın üstüne yerleştirilir. Temel taşı böylece “dünyanın tam merkezine” yerleştirilmiş olur. Ama temel atma eylemi aynı zamanda kozmogonik eylemi tekrarlamaktadır” (Eliade, 1994: 32). Özellikle yapının Müslümanların kutsal mekânı olması, anlatının sembolik manada değerini daha fazla artırmaktadır. Bir arınma merkezi olan caminin yapımına konulacak taş, aslında insanoğlunun kalp hazinesini keşfetmesidir. Bu merkezden hareket etmek bireyin mükemmelleşme yolculuğunda akıl, bilgi ve sezgi yoluyla en büyük yardımcısı olacaktır. “Ben” arketipi aynı zamanda kozmosla uyumlu olmayı da gerektirmektedir. İnşaatın temeline koyulan taş sembolüyle merkezde bütünlük ve uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Hüsrev Paşa, bölge insanının hafızasında derin izler bırakmış tarihî bir karakterdir. Efsanenin içerisine imajlar yardımıyla paşanın kolektifteki ideal insan algısı yerleştirilmiştir.

Mandala metaforu **Murat ve Müzehher** (KK-2) adlı efsanede de görülmektedir. Anlatıda anne, çocukların oynaması için onlara eski bir tekerlek verir. Çocuklar oyun oynarken tekerlek aşağı doğru yuvarlanır. Erkek çocuk tekerleğin peşinden gider ve kaybolur. Kaybolan çocuk bir bahçeye girip orada uyur. Yaşlı bir aile onu alıp sahiplenir. Çocuğun evlilik dönemi gelir ve sütkardeşi olan kızı dışarda görür. Ona âşık olur, kendisini evlatlık alan aileyle kızı istemeye gider. Erkeğin boynundaki kolyeyi fark eden kız, onun erkek kardeşi olduğundan emin olur. Bu olaydan sonra aile mutlu mesut yaşamaya başlar. Efsane kahramanın çıktığı bireyleşme yolculuğu kendine ilk eğitimi veren annenin, kardeşi ve onu oyuna yönlendirmesiyle başlamaktadır. Oyun, çocuğun kendisi olma yolunda ona yardımcı olan önemli bir eylemdir. And’a göre “Oyun özgür bir eylemdir, bilinçli olarak günlük yaşamın da dışında kalır, ciddî bir iş olarak benimsenmemekle birlikte, oyuncu yoğun olarak ve tümüyle kendini oyuna verir.” (And, 2009: 30). Çocuklar olay içerisinde ebeveynlerinin gözetim alanlarından uzaklaşarak oynadıkları oyunun sınırsız ortamına katılmıştır. Sınırlandırılmış alanlarda ket vurulan erkek çocuk, mandala olarak değerlendirilebilecek tekerleğin ardı sıra koşarak bilinçlenme yoluna çıkmıştır. Annenin varlık alanından uzaklaşan kahraman, bilinç ve bilinç dışının uyumu için bir maceraya sürüklenmiştir. Kişilerin hayatlarının ilk dönemlerinde “ben” olması için eyleme girişmeleri bir zorunluluktur. Olayın sonunda toplumsal normlar diğer bir mandala simgesi olarak kabul edebileceğimiz kolye yardımıyla “ben”in varlığını ortaya koymuştur.

Sultan Şeyh Hasan (Serdar, 2017; 145) adlı efsanede papazın şikâyeti üzerine gelen askerleri engelleyen şey kilisenin etrafının sularla çevrilmesidir. Kilisenin çevresi daire şeklinde dış etkilere karşı kapanarak merkez sembollerinden olan bütünlük çemberiyle korunmaya başlar. Efsanede farklı dinî değerlerin mücadelesinden kaynaklanan bir durum mevcuttur. Merkez olarak kabul edilen yerin farklı değerlerin kontrolü altına girmesi anlatılmaktadır. “Ben” merkezi elinden alınan kişi kaybettiğini kazanmak için mücadele ederken gerçek olanın farkındalığını yaşamıştır. Gerçek olanı gören papaz, merkezin içerisinde yer almak için öldükten

sonra burada defnedilmek ister. Efsane içinde anlatılan durumlar bir bakıma karşıt değer olan papazın nezdinde kişinin egosu ve "ben"ini dengeye oturtması olarak da değerlendirilebilir.

Kişiliğin merkeze olan yolcuğunu konu alan efsanelerden bir diğeri ise **Ahlat Şeyhi** (KK-3) adlı metindir. Zamanın birinde milletin namusuna ve malına zarar veren bir çete ortaya çıkar. Bunlar herkese zarar verdikten sonra bölgede bulunan ve üç kızı olan dedeye göz dikerler. Hava karardıktan sonra çete eve doğru yönelir. Eve yaklaştıklarında kale surları ve burçlarda bekleyen askerler görürler. Çete, duvarın ve askerlerin oraya nasıl geldiğini düşünmeye başlar. Sabah geldiklerinde ise evin etrafında bir şeyler olmadığını görürler. İkinci ve üçüncü akşam aynı durumla tekrar karşılaşırlar. Üçüncü defa karşılarına dede çıkar. Dede, onlara eline, beline ve diline sahip çıkamayanların buradan giremeyeceğini söyler. Kişiler bunun üzerine dededen af dileyip tövbe ederler. Efsanedeki evin etrafının kale surlarıyla çevrilmesi mandalaya işaretidir. Çetenin eylemlerini gece gerçekleştirilmesi de gölge arketipinin yansımasını göstermektedir. Bu bağlamda çetenin taşıdığı olumsuz emeller gölgenin kişiler üzerindeki hâkimiyet gücü olarak değerlendirilebilir. Gölgenin hâkimiyetinde yolculuğuna devam eden kişiler, yüce bireyle karşılaştıklarında kendiliği bulma yoluna girmişlerdir. Mandala olarak düşünülen eve girmemelerinin nedeni tasavvufta nefis olarak bilinen dairesel yolculuğu tamamlamamış olmalarıdır. Bilindiği üzere nefis "ben" arketipinin karşılığıdır. Yüce bireyin şartı da kişilerin gölgenin esaretinden çıkarak "ben" ve egoyu dengelemeleridir.

2. Gölge (Shadow) Arketipi

Kavram olarak gölge, ışığın karşısında olan ve ışığı içerisinden geçirmeyen varlıkların aydınlık alanda kalan karanlık bölümüdür. Canlı ve cansız saydam varlıkların tamamı aydınlık karşısında arkalarında gölge bırakırlar. Özellikle de insanoğlunun gölgesi onun belleğinde daima sorgulanan ve merak edilen bir durum olmuştur. İnsanın bilincinde derin izler bırakan kavram, Jung tarafından kişisel bilinç dışı olan arketip olarak psikoloji alanına kazandırılmıştır. Ona göre gölge arketipi "*İçimizdeki, engellediğimiz her şeyi yapmak isteyen, olamadığımız her şey olandır.*" (Fordham, 1997: 61). Yaşam daima zıtlıklar üzerine kuruludur. İyiliklerin karşısında kötülükler, çirkinlerin karşısında ise güzellikler bulunmaktadır. Sayılan durumlara verilebilecek örnekleri çoğaltmak mümkündür. İyiliğin ölkü değer olarak kabul edildiği dünyada kötülük ve istenmeyen davranışlar da olumsuz tarafta yer almaktadır. Olumsuzluklar, kötülükler ve zayıflıklar insanlar açısından kabul edilmeyen durumlardır. Çünkü insan psikolojisi geliştirdiği savunma mekanizması ile kendisini olumlu olana yönlendirir. "*Toplumsal standartlara ve bizim ideal kişiliğimize uymayan tüm vahşi istekler ve duygular utanç duyduğumuz ve kendi hakkımızda bilmek istemediğimiz her şeydir.*" (Fordham, 1997: 62). Toplumun sosyal normları, gölgenin alanını genişleten en önemli faktörlerdir. Çünkü norm ve geleneklerin insan hayatını düzenlediği toplumsal alanlarda gölge arketipinin ontolojik ortamına daha fazla olumsuz duygu iteklenmiş olur.

İnsanın gölgesi bireyleşme yolunda attığı ilk adımlarla belirginleşmeye başlar. Yeni doğan bebeğin gölgesinden bahsetmek bu yüzden olanaksızdır. Bireyin yaşam tecrübesiyle artan bilinçlilik hali karşıt değerlerle çatışmayı

da böylece beraberinde getirir. Çünkü korkular, endişeler, sıkıntılar, cinsel saplantılar ve travmalar bilinçli yaşantılar sonucunda meydana gelir. Zihinlerde iz bırakan olaylar olumsuzluk barındırdıkları için kişisel bilinç dışına atılır. Bunun için kişisel bilinç dışına atılan duyguların “ben” ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Böylesi duyguların ileri derecede baskı altına alınması ilerleyen zamanlarda tehlikeli durumların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir. Bundan dolayı kişiler bilinçaltılarında saklı olan duyguların farkındalığında olarak yaşamalıdır. Çünkü *“Toplum yaşamında bir ölçüde baskı gerekli olduğu halde, gölgenin baskı altına alınma tehlikesi, bu durumda bilinç dışında güç kazanması ve şiddetinin artmasıdır. Öyle ki, ortaya çıkması gereken an geldiğinde (genellikle böyledir) daha tehlikeli olmakta ve normal durumda sağlam bir denetim sağlayabilecek olan kişiliğin geri kalan yönlerini ezme olasılığı artmaktadır.”* (Fordham, 1997: 64). Bireysel bilinçaltının “ben” ile olan uyumsuzluğu geniş manada toplumsal birlikteliğe de zarar verir. Bireylerin yaşanılan hayatla uyum içerisinde olabilmeleri için gölgeleri ile uyum içerisinde olmaları gerekmektedir. Birey, toplumsal yaşam içerisinde ortaya koyduğu davranışlarla, konuştuklarıyla ve anlattığı olaylarla kendi psikolojik yapısı hakkında karşı tarafa çeşitli bilgiler sezdirir. Sözlü kültür ürünlerini anlatan insanlar onların muhtevasına kendi psikolojik yapılarından birtakım ipuçları bırakır. Söz konusu psikolojik yapının anlaşılması ve çözümlenmesi için diğer türlerde olduğu gibi incelenmesi gerekmektedir. Çünkü efsanelerde anlatılan bazı olaylar gölgenin isteklerinin kontrol altına alınmasında ve onunla yüzleşmesi konusunda bireye güç kazandırmaktadır. Bu bakımdan da uyumun sağlanmasında rehberlik vazifesi görürler.

Bitlis ve ilçelerinde anlatılan bazı efsanelerde gölge arketipinin yansımalarını görmek mümkündür. Toplum yaşantısı sonucu oluşan efsanelerin içerisinde kolektif bilinçdışı unsurlarının varlığı bu bakımdan önemlidir. Çünkü efsane metinlerinin çoğu istenilmeyen ve bastırılan davranışların meydana gelmesini konu almaktadır. Tabuların, sosyal yaptırımların ve dinî cezalandırmaların motif olarak sıklıkla işlenmesi, gölge arketipinin önemli kanıtlarındandır. Bu anlatılar, kişide farkındalık sağlamayı hedefler. **Zeydan ve Şorki** (Kızıltoprak, 1998: 132) adlı efsanede fakir olan efsane kahramanının, zengin fakat cimri ve merhametsiz mahalle sakinlerinden, hasta çocuğuna yardım etmeyerek ölümüne neden oldukları için intikam alması etrafında gelişen olaylardan bahsedilir. Mahallede oturan insanların cimri olması ve buna bağlı olarak kahramanın intikam duygusuyla hareket ederek insanları zehirlemesi toplum tarafından kabul edilmeyen davranış modelleridir. Gölge, insanın karanlık yüzüdür. Olayın kahramanı olan fakir adamın içsel olarak biriktirdiği intikam duygusu, bilinç dışında geliştirdiği ve çocuğunun ölümüyle patlama noktasına gelen gölgesidir. Eğer kahraman karanlık olan tarafının farkındalığını yaşasaydı, belki de intikam duygusu, insanların ölümleri üzerinden olmayacaktı. Çünkü böylesi durumlarda daha çok affedicilik ve bağışlayıcılık motifi daha ön plandadır. *“Gölgesi tarafından ele geçirilen bir insan daima kendi ışığını keser ve kendi tuzağına düşer. Eline geçen her fırsatta başkaları üzerinden olumsuz bir izlenim bırakmayı tercih eder. Çoğunlukla şanssız kişi konumundadır, çünkü kendi düzeyinin altında yaşar, olsa olsa kendine iyi gelmeyen şeylere ulaşabilir.”* (Jung 2009: 56). Kahramanın gölgesiyle ilk karşılaşması, oğlunun hastalanması sonucu zenginlerin kapısına gitmesi ve istediği yardımın sonuçsuz kalması sonrasında gerçekleşmiştir. Yardım isteği sonuçsuz kalan fakir adam, içten içe bunalıma girer. Bu bunalım onu, bütün

mahalle halkından intikam alması gerektiği hissine doğru iter. İntikam duygusuyla büyüyen fakir adam, hızla gölgenin esaretine girerek toplumu yok eden bir güce dönüşür.

Şeyh Nebi Sevdin Efsanesi (Kızıltoprak, 1998: 149) olarak bölgede bilinen anlatıda, ailesi Nemrut tarafından öldürülmüş olan kahramanın, Nemrut’un komutanlarını öldürmesi, daha sonra saklandığı yerde amcasının oğlu tarafından öldürülmeye çalışılması anlatılmaktadır. Nemrut, komutanlarını öldüren kişinin başına ödül koymuştur. Dağlarda saklanan kahramanın yerini bilen tek kişi amcasının oğlu Cabbar’dır. Anlatı içerisinde yer alan Cabbar’ın duyduğu ödül neticesinde bilinç dışında beliren durumlar, gölge arketipinin işaretleridir. Çünkü Cabbar, Nemrut’a karşı mücadele veren amcasının oğlunu ödül için öldürmeyi düşünmektedir. Kendisine duyulan güven duygusunu yenilgiye uğratan durum, gölgenin Cabbar, üzerindeki hâkimiyetidir. Cabbar, takındığı persona yardımıyla efsane kahramanına yaklaşır. Ancak kahramanı öldüreceği sırada ülkü değerlerin korunması engeliyle karşılaşmış ve emeline erişememiştir.

Bitlis’te Nemrut (KK-4) olarak tanımlanan şahsiyetin merkezinde olduğu pek çok efsane bulunmaktadır. Tarihi kaynaklara bakıldığında bölgede Nemrut adında herhangi bir yöneticinin olmadığı görülmektedir. Ancak kolektif bilinç, eski dönemde karşılaştığı olumsuz yönetici algısını Nemrut karakteri ile sembol haline getirmiştir. Çünkü efsanelerde bulunan toplumsal hafıza, dönemin ruhunu yansıtan önemli alanlardandır. Tatvan ilçesi sınırlarında bulunan dağ eteklerinde yer alan sıralı taşlar, toplumun muhayyilesinde şekillenerek zalimliğin bir timsali olarak şekillenmiştir. Nemrut, yaptığı hile ve oyunlarla kolektif gölgenin yansımalarını üzerinde taşımaktadır. Geçmiş dönemlerin yönetimine hâkim olan anlayış bölge insanının vicdanını yaralamıştır.

Hayvanlarla ilgili çeşitli efsanelerin anlatıldığı yörede metinlerden biri de kertenkelenin geçirdiğine inanılan fiziksel dönüşümünü konu almaktadır. Kertenkele (KK-5) ile ilgili anlatılan efsanede de bu hayvanın neden süründüğüne dair bir inanıştan bahsedilmektedir. Doğada bulunan bazı varlıkların ve nesnelerin fiziksel özellikleri insanoğlunun yakıştırmamasından nasibini almıştır. Kertenkele, fiziksel yapısından ötürü insan algısında olumsuz izlenimler taşımaktadır. Fiziksel özellikler üzerinden yapılan değerlendirmeler, gölgenin kişi üzerindeki etkisi olarak okunabilir. “Gölgenin ikinci beliriş biçimi de çevremizde bazı gölge niteliklerini yakıştırdığımız birine bu özelliklerin izini düşürmektir.” (Gökeri, 1979: 19). Bu hayvanın görüntüsü ve hareketleri bilinçaltında var olan korkuyu tetikler. Korkunun etkisiyle kişi gölgesinden kaynaklanan algıyı varlığa bir şekilde düşürmeye çalışır. Bu düşürme ise gölgesinde var olan kötü duyguların sembolleri üzerinden olur. Kertenkelenin şu anki şeklini almasının nedeni de kişinin bilinç dışında gölgeyi çağrıştırmamasından kaynaklanmaktadır. Halk inanışına göre Nemrut’un yanında yer alan hayvan, gölgenin temsili olarak konumlandırılmıştır.

Bitlis’in Güroymak ilçesinde anlatılan **Şelale Efsanesi** (KK-6), gölgenin bastırılan isteklerini içermektedir. Ermeni papazı, gelinine ahlakdışı bir teklifte bulunur. Teklif, gelin tarafından dinî değerler öne sürülerek kabul edilmez. Bunun üzerine papaz, geline kutsal saydığı değerler uğruna ateş dolu tandıra atmasını söyler. Kadın, fedakâr

arketipinin formu niteliğinde bir eylem sergileyerek ateşin içerisine atlar. Çünkü “...kendimizi kendimizden daha büyük bir şeye adarsak, varoluşumuzun daha anlamlı olacağını keşfederiz.” (Pearson, 2003: 46). Efsanede gelin, kutsal değerleri için varlığından geçerek kendisine göre varoluş anlamını keşfetmiştir. Çünkü maddi varlığından geçen birey, kendilik bilincine kavuşur. Kendiliği sembolize eden durum da tandır ile çizilen mandaladır. Tandır, mandala şekliyle değerler dünyasını temsil etmektedir. Tandıra atlayan gelin, kendilik ateşinde yanarak bütün kötülüklerden arınarak kurtuluşa erişmeyi diler. Böylece bilincin merkezinde sürekli yenilenen ruh, sonsuz bilgeliğe kavuşur. Ayrıca gölgenin saklı kalan bu düşünceleri, ahlakî ve dinî değerleri ortadan kaldırarak toplumsal çözülmeyi başlatabilecek niteliktedir. Papaz, gölgesine yenik düştüğü için bilinçaltında bastırıldığı ve gizlediği saplantılı cinsel istekler ile kendisini ele vermiştir.

Altınoluk (Kızıltoprak, 1998: 152) adlı efsane ise susuzluktan dert yanarak Allah’a yakaran, suya kavuşunca verdikleri kurban adağını unutan dört yolcunun taş kesilmesini konu alır. Efsanede Allah’a verilen sözün unutulmasının yanı sıra dört yolcunun kayaların içindeki altın bir oluktan akan suyu halka, “Biz cennetten ab-ı Kevser’i işte bu kayadan akıttık.” sözleriyle Allah’a şirk koşarak tanıtması eleştirilir. Kibir, şükür etmeme ve verilen sözün tutulmaması gölgenin barındırdığı özelliklerdendir. Efsanede bahsi geçen dört kişinin bilinçaltı, onların olay anında düşüncelerini gölgeleyerek verdikleri sözleri yerine getirmesini engellemiştir. Kuraklığın ortasında altın bir oluktan akan su ile susuzluğunu gideren kişiler, bilinç düzeyinden hızla uzaklaşırlar. Gölgenin esareti altında Tanrı’ya karşı olan sorumluluklarını unutup taş kesilerek cezalandırılırlar.

Gelin ve Kaynana Efsanesi’nde (KK-7) et yemek isteyen kaynana, gelininden kendisine et pişirmesini ister. Fakat gelin cimriliğinden kaynaklı olarak dereden topladığı kurbağaları topladığı pişirerek kaynanasına yedirir. Bunu yapan kişi, yaşlandığında aynı şekilde gelinden kendisi için et pişirmesini ister. Gelin, eti her ne kadar tavaya atsa da et parçası kurbağaya dönüşür. Bunun üzerine kadın, gelinine yıllar önceki hatasının bedeli olarak etin kurbağaya dönüştüğünü söyler. Gölgesinin farkındalığını yaşayan bireyler, sorunun kaynağına inme noktasında başarılı olurlar. Kötü niyetli gelin, şuuraltının yönlendirmesi sonucu yapılmaması gereken bir eylem sergileyerek kaynanasına kurbağa yedirmiştir. Bilinçaltında biriken istenilmeyen alışkanlıklar, insani yapımıza zarar veren gölgeliklerdir. Kurbağanın pişirilerek kaynanaya yedirilmesi insani değerlerin çiğnenmesi anlamına gelmektedir. Değerleri hatırlatması açısından oldukça önemli olan efsanede, karşıt ve ülkü değerler bir aradadır. Kötü niyetli olan kadının gelini ise kendisinin tersine oldukça cömerttir. Burada verilmek istenen mesaj, erdem sahibi olmanın önemi ve iyiliğin gölgede kalanı ortaya çıkarmasıdır. Çünkü kötü ve istenilmeyen durumlar olmadıkça bireyin hatasını anlaması ve kendisini tamamlaması mümkün değildir. Efsanede gölge arketipinin karşısına, masum arketipi çıkmaktadır. Masum arketipi özellikleri taşıyan gelin, kayınvalidesinin isteğini bütün iyi niyetiyle yerine getirmek için çaba sarf ederken eylemini bir türlü sonlandıramaz. İyiliğin kötülüğe galibiyeti esnasında yüzleşilen gölge, cimri kahramanı farkındalığa ulaştırır.

Gölge, toplumu etkisi altına aldığı anda, doğada işler halde bulunan uyumda bozulmalar meydana gelebilir. Yörede anlatılan **Kara Şeyh Türbesi** (İpek, 2004: 154) efsanesi gölgenin temsillerini taşıması açısından oldukça

önemli bir metindir. Rivayete göre Kara Şeyh Köyü'ne belirli zamanlarda erkek ve dişi iki geyik gelir. Bu geyiklerden dişi olan geri döner fakat erkek olan kendisini feda ederek etiyle bütün köyü doyurur. Günün birinde halk, her iki geyiği birlikte yakalayıp yer. Bunun üzerine köye bir daha geyikler gelmez. Var olandan daha fazlasını istemek ve korunan varlığın ortadan kaldırılması toplumun çözülmesi ve ötekileşmesidir. “Toplumsal çürümüşlüğü başlattığı toplumda hızla büyüyen tehlike, dünyayı yaşanmaz hale getirmekte, insanlığı tehdit etmektedir.” (Şenocak, 2016: 1318). Gölgenin arzu edilmeyen isteklerinin toplumsal boyutlara ulaşması kendisine yabancılaşan insanı çözülmeye götürmektedir. Gölgenin buyruklarıyla yaşamına yön veren toplumlar gelenek, görenek ve törelerinden uzaklaşırlar. Böylece toplum yok oluşa doğru uzanan bir tehditle karşı karşıya kalır.

Bitlis Kalesi, bölgedeki insanlar açısından gizemli yapısını koruyan yerlerdendir. Toplum günümüzde dâhi kalenin içerisinde hazinelerin olduğuna inanmaktadır. Bu konu, halk arasında anlatılan efsanelere de yansımaktadır. **Bitlis Kalesi Efsanesi**'nde (KK-8) altın arayan bir adamın yılanla karşılaşması ve sonrasında başına gelen olaylar anlatılır. Kalenin belirli bir yerine kadar çıkan adam, yılanla karşılaşır. Adam, yılanı öldüreceği sırada yılan konuşur ve hazinenin yerini gösterir. Onu üç kapının olduğu yere götürerek bir kapının arkasında yılanların, birisinde suyun ve diğerinde altının olduğunu söyler. Adam hangi kapıda altın olduğunu öğrenince yılanı öldürür. Yılanın söylediği kapıyı açan adam diğer yılanların kendisine saldırmasıyla ölür. Efsane, arketipsel simgeleri muhtevasında fazlaca ihtiva eden bir yapıdadır. Aranılan unsur olan altın, sembolik anlamda insan bilincine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda Şenocak altını, saf bilincin ve ana rahmindeki anın ifadesi olarak tanımlar (Şenocak, 2016: 1321). Yılan ise şuuraltında saklanan istenmeyen olumsuzlukların simgesi olarak değerlendirilebilir. Dikkat edilirse adam, yılanın rehberliğinde bir yolculuğa çıkmıştır. Nitekim yılan, gölgenin bilinç üzerindeki egemenliğidir. Üzerinde egemenlik kurulan bilinç, dış dünyanın gerçeklerinden oldukça uzaklaşmıştır. Sezgilerinin kontrolünü kaybeden adam, çıktığı yolculukta yılanın/nefsinin kurbanı olarak kalp hazinesini keşfetmek yerine bilinç-bilinçaltı içerikleriyle bağını koparır. Böylece gölgenin karanlık diyarına sürüklenen kahraman, hatalarının bedelini ölüm ile öder.

Malhan Deresi Efsanesi, (KK-9) bireyin gölgeyle olan mücadelesi sonucu bilinç düzeyine ulaşmasını konu almaktadır. Söylenceye göre Malhan Deresi'nde olan ve sadece hükümdarın damadının bildiği hazine zamanla su haline gelir. Bazı insanlar hazinenin bulunabileceğini ancak bunun için çeşitli koşulların olduğunu ileri sürer. Bu insanlara göre kırk kuvvetli işçi ve Kur'an-ı Kerim'i iyi bilen cesur bir hoca hazineyi bulup yerinden çıkarabilecektir. Bir araya gelen bu kişilerin toprağı kazmaya başlamasından sonra ilk olarak bir horozun ortaya çıkacağı ve şiddetli bir şekilde öteceği söylenir. Horozun ötüşü sırasında hiç kimsenin korkmaması hocanın ise şaşırması gerekmektedir. Bu aşama geçildikten sonra kazılan alandan tayın çıkacağı ve kişneyeceği söylenir. Aynı şekilde korku ve şaşkınlığın olmaması durumunda, tay da horoz gibi toprak olacaktır. Kazı işlemine devam edildikten sonra dehşetli bir canavar ortaya çıkıp korkunç sesler çıkaracaktır. Canavardan kimse korkmazsa hazinenin bulunacağı söylenmektedir. Fakat herhangi bir kişi canavardan korkarsa, canavar herkesi öldürüp

kendini onların kanına bulayacaktır. Kanına bulama işleminde eğer iğne ucu kadar yer kalırsa canavar bundan dolayı toprak olacaktır. Kimse korkmayıp devam ederse canavar kendi kendine patlayacaktır.

Efsanede anlatılan olay, sembolik sayı ve hayvanlarla gölgeye karşı verilen bireyleşme mücadelesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi altın nesnesi sözlü kültür ürünleri içerisinde bilinci sembolize etmektedir. Aranılan altınlar yoluyla insanoğlu gölgesinden kurtulmak için bir çıkış yolu aramaktadır. Bilincin yardımıyla gölgesiyle tanışan birey, yaşamında uyumu yakalar. Aksi durumda sakladığı ve görmek istemediği yönleriyle karanlıklar içinde yaşamaya devam edecektir. Metin içerisinde hazinenin bulunması için olması gereken kişiler, kırk işçi ve ilmi iyi olan bir hocadır. Düşün sisteminde, kırk erginleşme sayısı olarak bilinmektedir. İlmi iyi olan kişi, bireyin yolculuğuna ışık tutan, ona yol gösteren rehberdir. Olay içerisinde karşılaşılan tehlikeler anında, işçilerin korkmaması istenirken âlimin de şaşırması şart koşulur. Bu bir anlamda eşiği akıl, bilgi ve sezgi gücüyle geçmenin ifadesidir. Mücadele sırasında doğru rehberle olmak ülkü edinilen amaca kolaylıkla bireyi ulaştıracaktır.

Efsanede bir araya gelecek kişilerin ilk yapması gereken toprağı kazmalarıdır. Toprak yeniden doğuşun ve varoluşun mekânıdır. Kazılırken emek harcanan, alın teri dökülen her toprak parçası, gölgenin etkilerinden yavaş yavaş kurtulmak olarak değerlendirilebilir. Kazı esnasında ilk karşılaşılabilecek varlık, horozdur. Horozun kötü ruhlardan koruduğu ve sesiyle şeytani korkutup kaçırdığına inanılmaktadır (Ersoy, 2000: 462). Hazineyi ararken karşılaşılan horoz, sesiyle gölgenin yansımaları olan şeytan ve olağanüstü varlıkları kaçırtan bir güç olarak görülür. Bireyin, korkularının üzerine gitmesi ve bilinmezlikle giriştiği mücadele, onun bilince ulaşma yolundaki ilk adımlarıdır. Toprağı kazdıktan sonra karşılaşılan ikinci hayvan, tay ve tayın kişnesidir. Tay, kişinin bilinç merkezini temsil etmekte olup bireyi, aklını ve duygularını dengede tutmaya davet eder. Sesiyle yanlış yola girecek kahramanı uyarır. Efsanede son olarak karşılaşılan varlık canavardır. Farklı yansımalarıyla görünen gölge, olayın bitiş noktasında kahramanın karşısına kendisini saklamadan, bütün yönleriyle çıkar. Canavardan korkmak bireyin gölgesiyle yüzleşmekten korkması, onu yenmek ise bireyin, bireyleşme yolculuğunu başarıyla tamamlayarak bilince/altınlarla dolu hazineye kavuşması demektir.

İnsanların korkularının üzerine gidememesi onları esaret içerisinde yaşamalarını devamlı hale getirir. Canavarın kendisinden korkanları öldürüp onların kanıyla iğne ucu kadar yer kalmayacak şekilde yıkanması, yine gölgenin egemenliğine bir göndermedir. Kan, sembol dünyasında kendinden başkalarına bir şeyler verebilme, başka hayatlara yaşam aktarmaya karşılık gelmektedir (Ersoy, 2000: 262). Bireyin gölgesinde bulunan durumlardan kaçması, kendiliğinden bir şeyler vermesini gerekli hale getirir. Böylelikle kişi, gölgesine daha fazla hayat vererek onun büyümesini sağlamaktadır. Bu anlamda erginleşen insanın iğne ucu kadar dahi olsa içerisinde korku ve olumsuzluk barındırmaması gerekmektedir. Örnek olarak kullanılan metinlerin dışında gölge arketipi, şeklinde değerlendirebilecek olaylarla karşılaşmak mümkündür. Efsaneler içerisinde anlatılan olaylar bireylere bir bakıma gölgeleriyle nasıl mücadele etmesi gerektiği fikrini sezdirerek inancın gücüyle onu harekete geçirmektedir. Bir başka deyişle efsaneler, gölgenin kontrolünde ilerleyen kişilerin karşı karşıya kalacağı

felaketleri ve trajik sonları da olağanüstü şekillerde örneklemektedir. Başka bir okumayla efsaneler, bireye kendisini sorgulatmakta ve gölgeleri üzerinde hâkimiyet kurmalarını sağlamaktadır.

SONUÇ

Efsaneler bilinç düzeyinde okunduğunda sadece yatay boyutun maddi kültür unsurları ile açıklanabilir. Fakat efsanelerin gizil gücü, kolektif bilinç dışı yardımıyla kültürel arka planda saklanmıştır. Bitlis ve yöresinde anlatılan efsaneler, arketipsel sembolizm bağlamında çözümlenerek örtük anlam dizgelerinin ardında var olan toplumsal kodlar okunmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Bitlis efsanelerinin arketipsel olarak çözümlenmesi özelde yöre insanına ait yaşam anlayışı, genel anlamda ise toplumsal sosyolojinin, felsefenin ve psikolojinin anlaşılmasını olağan hale getirmiştir. Söz konusu çözümlenme ise anlatıların içerisinde yer alan “self (ben) ve gölge” yansımaları olarak değerlendirilen olay ve kişiler üzerinden olmuştur.

Yöre insanının farklı zaman ve mekânlarda anlattığı efsanelerde belirlenen “ben” /kendilik arketipi temsilleriyle toplumun devamlılığı için ideal insan yetiştirme amacı güdülmektedir. Nitekim efsanelerin merkezinde yer alan sembollerle, bireyin kendilik değerleriyle buluşması ve içsel alanını keşfetmesi amaçlanmaktadır. Gölge arketipi temsilleriyle bireylerin bilinçaltıyla tanışarak onu kontrol altına alması aksi halde, gölgenin egemenliğinde davranışlarını şekillendiren bireylerin olağanüstü cezalar ile hayatlarını sonlandıracağı hatırlatması yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Yazılı Kaynaklar

- AND, Metin (2009); **Oyun ve Bügü / Türk Kültüründe Oyun Kavramı**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- BAKIRCIOĞLU, Rasim (2012); **Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü**, Ankara, Anı Yayıncılık.
- ELIADE, Mircea (1994); **Ebedi Dönüş Mitosu**, (çev. Ümit Altuğ), Ankara, İmge Yayınevi.
- ERSOY, Necmettin (2000); **Semboller ve Yorumları**, İstanbul, Zafer Matbaası
- FORDHAM, Frieda (1997); **Jung Psikolojisinin Ana Hatları** (çev. Aslan Yalçınar), İstanbul, Say Yayınları.
- GÖKERİ, A. İpek (1979); **Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması**, (Ankara Üniversitesi DTCF Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- İPEK, Yasin (2004); **Tarihle Doğanın Buluştuğu Yer Adilcevaz**, Kayseri, Lâçin Yayınları.
- JUNG, Carl Gustav (2001); **Doğu Metinleri'ne Psikolojik Yaklaşım**, (çev. Ahmet Demirhan), İstanbul, İnsan Yayınları.
- JUNG, Carl Gustav (2009); **Dört Arketip** (çev. Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul, Metis Yayınları.
- KAYAOĞLU, Celal (1967); **Bitlisi Tanıyalım**, Ankara, Yeni Desen Matbaası.
- KIZILTOPRAK, Barış (1998); **Bitlis Masal ve Efsaneleri**, (Bitirme Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Van.
- PEARSON, Carol S. (2003); **İçimizdeki Kahraman**, (çev. Semra Ayanbaşı), İstanbul, Akaşa Yayınları.
- SAMBUR, Bilal (2005); **Bireyselleşme Yolu: Jung'un Psikoloji Teorisi**, Elis Yayınları, İstanbul.
- SERDAR, Törehan, Mehmet (2007); **Bitlis**, Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- ŞENOCAK, Ebru (2016); "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'a Arketipsel Bir Yaklaşım", **III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" Bildiriler Kitabı I-II-III Cilt**, C. III, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İzmir, s. 1312-1328.
- ŞİMŞEK, Esmâ (2018), "Kadirli (Osmaniye) ve Çevresinde Hasan Dede İle İlgili İnanış ve Menkıbeler", **IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu**, s. 519-534.

2. Sözlü Kaynaklar

Ad- Soyadı	Doğum Yılı	Eğitim Durumu	Mesleği	Derleme Yeri
KK-1: N.İ.	1961	Ortaokul Mezunu	Emekli	Ahlat
KK-2: Ş.Y.	1953	Okur- Yazar Değil	Ev Hanımı	Başhan Köyü

KK-3:	Ş. A.	1971	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	Ahlat
KK-4:	S.Ö.	1949	Okur- Yazar Değil	Çiftçi	Güroymak
KK-5:	M.T.S.	1958	Lisans	Akademisyen	Bitlis /Merkez
KK-6:	A. M.	1944	Okur- Yazar Değil	Şoför	Güroymak
KK-7:	F.B.	1964	Okur- Yazar Değil	Ev Hanımı	Güroymak
KK-8:	G.İ.	1947	Okur- Yazar Değil	Ev Hanımı	Bitlis/ merkez
KK-9:	Ö.P.	1954	Ön lisans Mezunu	Emekli	Ahlat

